

СВЕТСКИ РАТ 1914–1918. У МЕЂУРАТНОЈ ЗАВИЧАЈНОЈ КЊИЖЕВНОСТИ СРБА У РУМУНИЈИ

Крупни догађаји Великога рата 1914–1918. одразили су се и на српску књижевност у Румунији. У напису се разматра међуратна књижевност, настала под свежим сећањима учесника. У питању су углавном прозни мемоарски списи, а и епски спев у десетерцу садржи много мемоарског. По својим особеностима списи су на граници белетристике и документарне прозе, а могу добро послужити и као историјски извори. Грађа је изложена азбучним редоследом презимена аутора, а о сваком аутору наведени су и основни биографски подаци.

Кључне речи: Велики рат, Срби у Румунији, Ваљевски округ, Арадска тврђава, Прва српска добровољачка дивизија, ратни заробљеници на Сицилији.

Пристап. Када је букнуо рат 1914. Срби из данашњег румунског Баната, као војници Аустроугарске, војевали су од морања, били рањавани и заробљавани. При повратку из рата затекли су своје куће у новој држави. Нису се сви вратили. Са споменика и из читуља преписано је 1.580 имена неповратника, и то није потпуно. А који су се вратили причали су и писали о рату.

Ко преживи пише историју.

У оскудној међуратној књижевности тема Великога рата заузима челно место. Писали су о њему сами учесници, под још свежим сећањима и успоменама, тако да су штива и потресна, и језива, а имају вредност документа и сведочења.

Ратне белешке Радивоја Фенлачког. Радивој Фенлачки је рођен у Фенлаку 1896. у земљорадничкој породици. Свршио је Војну школу за резервне официре у Орадеји 1915. У Великом рату, стигавши на Руски фронт, пребеглао је Русима. Ступио је у Прву српску добровољачку дивизију, борио се у Добруци 1916. и задобио ране. По излечењу вратио се у свој батаљон. На Учитељској школи у Сомбору дипломирао је 1919. Радио је као учитељ, а 1924. је рукоположен и постављен на парохијску дужност. Од 1938. био је и епархијски школски референт. После Другога светског рата приступио је новом покрету и прешао у државну службу. Умро је у Темишвару 1964. године.

¹ adrianasida@yahoo.com

У рату се трудио да води неку врсту дневника. Рукопис није сачуван. Познато је само колико је 1938. објавио у „Тимишоарском веснику“ [Фенлачки 1938].

Ратне белешке почињу 15. маја 1916. После победе над Италијанима, његова дивизија се пребацује на Руски фронт. Путује се возом четири дана и три ноћи до Мармарош-Сигета, а одатле пешице дубље у Карпате. Ратник зна да је на таквим путовањима најбезбеднији, али и то замара и досади, кад се отегне. „Већ смо посустајали, а нигде Руса!“. А када се најзад Руси појавише, постаде им „јасно у каквој су опасности“:

Силан Рус, а редова један за другим као мрави. Након једног сата се појави друга линија, из истога правца, канда бројно још јача од прве. Па и трећа се појави... Пред залазак сунца почеше митраљежи да бију по нашим рововима са три стране.

Не дочекавши главни напад, пребегаво је Русима. А после битке дотераше Руси заробљен цели батаљон; он постаде један од 20.000 „војенопљених“.

У логору се скупе њих преко 300 момака, те, по допуштењу, отпутују у Одесу и ступе у Прву српску добровољачку дивизију. Обука је трајала кратко. Средином августа упућени су на Добруцански фронт: Рени, Мецидија, Текедереси, Добрич, Кара Синан, Девецикјој... У Добруци су доживели ватрено крштење, па и јуриш и борбу прса у прса. И као сваки војник видео је само парче простора које му је задато да обасипа ватром, а није могао да појми зашто се напуштају „тако добре позиције“, зашто ћути артиљерија, зашто се повлаче „после толиког напора и тако сјајног напредовања“, зашто из како-тако безбедних „старих дубоких ровова“ трче појединачно, да би ускочили у друге ровове, немајући много избора.

Оклевања нема: или прећи преко мртвих телеса, па скочити у ров, или дочекати гранату, па остати са њима. Од суза не видех ништа; прекрстих се, згазих једном на руку, другом на груди, трећем можда и на главу, и скочих у ров.

И најстрашније, „долази опет до ножа“.

Велики један Бугар дочекује ме и залети се на мене, али Мане Рашета са три корака опали пушку, и Бугарин се сруши преда ме. У паду бајонетом ми расече колена леве ноге.

Тада је зажалио што је рана била незнатна и није се могло „нимало умаћи са фронта“. Али кроз само шест дана „Цео се дан бије бој. Падају мртви, рањени силни... Чује се и команда: 'Напред'... Већ смо близу, још 20-30 корачаји, па ћемо опет да се кољемо. Хура, Хура!“. На несрећу (или на срећу, како се узме) „нешто пуче“, и њему „одоше ноге у страну“. Рањеном му се по глави мути: „Хура! Кољу се, а ја лежим“. Неки војник Лаза поможе му да се донекле устрани од паљбе и привеза му рану. Док је лежао чекајући санитарце, опет га нешто удари у леви кук и отвори се нова рана. А „несрећна кугла“ погоди Лазу у главу, и он паде мртав.

Ту стају његове ратне белешке.

Када прочита ово потресно штиво, човек се и не чуди што је онај козак на коњу ходом јахао под најопаснијом ватром говорећи: „Всјо-равно про-падјош!“, што су између два јуриша „Неки козаци изнели грамофон и на сред улице свирају“, што су недужном чобанину, војници, онако гладни, по-клали овце и испекли их на ватри итд. Када је пребегао Русима, дочекаше га са: „Приђи, приђи!“, „пољубише у образе“, понудише на „хлеб, чај и сахар“, посебно се обрадовавши што је православац. А када је, при јуришу у Добруци, „клеко Бугарин, опружио руке напред и моли: ‘Братко, ја православни, ја не виноват’, онај исти Мане се залети, сјури му нож у груди“.

Све је то доживљено и приказано без много стилизације, непосредно, дирљиво, тако да се очитује људска душа.

Слободан Костић под бременом ратних успомена. Слободан Костић је рођен у Бачком Фелдварцу (сада Бачко Градиште) 1884. у учитељској породици. Свршио је Богословију у Сремским Карловцима 1907. Служио је на парохијама у Темишвару, био окружни протопрезвитер, епархијски бележник и архијерејски заменик. Пензионисан је 1947. а умро 1956. године. О својим ратним доживљајима писао је у неколико махова.

1. *Ваљевски мученици* [Костић, 1919]. Када је као резервни војни свештеник, 1916. мобилисан и додељен на службу Окружном заповедништву ваљевском, војска Србије се већ била повукла према југу. Остали су старци, жене, деца. И поред тога, окупатор је настојао да заплаши становништво: „тражио је кривице, сам их је стварао“; „неста песме, неста свирке“; „Поче робовање“.

Војни свештеници су имали приступ у тамнице. Слободан Костић се тим правом користио да би тешио сужње. „Описати све муке и патње појединаца не можемо“ - каже он. Толико их је било.

Сем тога, њему је пало у дужност да буде у последњем часу уз осуђене на смрт; био је сведок смрти невиних људи.

Судило се по кратком поступку: преки суд. Смртна казна је извршавана вешањем, и то не одмах по изрицању пресуде, него следећег јутра у 7 сати.

Кривице због којих су изрицане смртне казне биле су различите: вређање владара (Стана Лазих, 45 година), неодрживање позиву за мобилизацију (Павле Маринковић, 32), покушај убијства (Благоје Брдаревић, 23; Душан Маринковић, 23), а најчешће – скривање оружја (Теофил Ивановић, 60; Станко Петровић, 66; Ружа Радојчић, 35; Живка Гођевац, 78; Петар Ивановић, 55).

Изложене овако, кривичним речником, кривице су добијале у размерама, али Слободан Костић разоткрива неоснованост судских докумената прописно регистрованих по неумољивом поретку окупаторске администрације, на основу којих су недужни људи слати у смрт. Јер злочин увреде „Његовог

царског и краљевског величанства Фрање Јосифа“ није био друго, до сочни израз говорљиве сељанке, онако узгред, док је с комшиницама воду захватала. А позиву за мобилизацију није се могао човек одазвати, јер је већ годинама живео ван Аустроугарске, и у међувремену променио држављанство. Покушај убијства почињен је у самоодбрани, и то над издајником који је сељаке предавао окупаторским властима. Оружје су људи тајили и свесно и несвесно: неко због народног обичаја, тек да кућа не остане без оружја (Теофил, Живка), неко – привремено, пошто је хтео да најпре заврши орање, јер су власти претиле казном и за необављање пољопривредних радова (Петар), док је мати (Ружа) задржала неисправни револвер онако, за успомену на сина, који је насумце одведен и затим умро у арадској тврђави; само је један од осуђеника (Станко), ћутљив и мргодан, затајио или можда сажео своје разлоге речима: „Да сам боље сакрио, не би нашли...“

Слободан Костић је о свима дао биографске податке, околности под којима су се замерили окупаторским властима, те опис последњих часова живота.

Потресне су трагичне слике сусрета осуђеника са смрћу, сусрета дугог дан и ноћ. Сви су се присећали породице, родбине, пријатеља. Жене су врискале до изнемоглости, док се врисак не би претварао у јецај. Мушкарци су били присебнији, сталоженији. Павле је био чак зачуђујуће присебан. По саслушању пресуде пришао је корак ближе судијском столу и рекао: “Ich danke gehorsam”²; затим је сатима ћаскао о свему и о свачему. Између осталог, о вешању:

Молим те - рече - како се то веша? Ја то нисам никад видео. Да ли дуго траје? Шта ја треба да радим?

Можда су очекивали да ће бити помиловани; да ће, пре но што им целат намакне омчу, дотрчати гласник и рећи... То је доживела само Ружа. Њен нови плач огласио је радост. За кратко. Смртна казна јој је замењена са десет година тешке тамнице.

Куку, децо, шта ће с вама бити!

Одведена је затим у Вац и Илаву. „Не знам да ли се икад кући вратила“ – напомиње писац, дајући тиме и оцену хабсбуршког милосрђа.

Слободан Костић се вратио из рата опседнут сећањем на те људе, на њихове последње жеље, поруке и опоруке; прво што је написао било је о њима, 1919. године. То је његова исповест, језива тим више, што је изложена крајње мирно и уздржано. Могла би се назвати летописом смрти, јер то и по садржини, и по склопу јесте: наслов сваког поглавља носи име и презиме особе и датум када је обешена.

На корици је крупно означено: „Сав чист приход намењује се вароши Ваљево, за подизање споменика овим мученицима“. Није познато да ли је од књиге уопште било чистог прихода.

---

² На немачком: „Захваљујем покорно“.

2. *Разбојници* [Костић, 1925]. Истом предмету вратио се 1925. године написом у епархијском „Гласнику“.

У време окупације, када се страховало и за себе, и за укућане, и за оне који су се с војском повукли, а живело о неких осам килограма кукуруза по глави месечно, колико су војне власти остављале, „похлепа за новцем је зинула.... Шпекуланти су... на финији начин мучили и кињили грађанство. Један део пак је грубом силом постизавао сврху“. То су били разбојници.

Разбојништво је и према окупаторским законима било кажњиво, и власти су гониле разбојнике. За разбојништво од преко 1.000 динара била је предвиђена смртна казна. Током боравка Слободана Костића у Ваљево, Окружни војни суд је изрекао неколико смртних пресуда, најалост над мање-више набеђеним разбојницима: Станоје Радосављевић (22 године), Јанићије Јанковић (29), Алекса Милутиновић (30), Драгомир Југовић (45).

Аутор није стао на становиште да их правда. Он је само покушао да их сагледа као људе и да објасни њихове поступке и поводе.

Станоје је био „ограничен, туп... У школу није ишао. У цркви је био једанпут у свом веку“. Желео је да његовом погубљењу присуствује бар неки каплар, да когод исприча његовима, да му се потврди како ће „славно умрети“... Као прави Циганин, зажалио је што му није ту егеда, па да засвира...

Јанићије, као поштен и одан грађанин, учествовао је и у Балканским ратовима, а у Светском рату борио се све док није оболео од пегавца, па је отпуштен на боловање. Тада је општински чиновник почео да га уцењује, тражећи новац да би његову болест потврдио команди. Јанићије је двапут-трипут платио, па ипак је дошла патрола да га под стражом спроведе. Сматрајући то за повреду части, он „зграби пушку и одметне се у гору“. Тамо се нађе с Милком, младом, лепо развијеном планинком. Од целог његовог разбојништва најзначајније ће бити то што је ухватио онога који га је уцењивао, отео му 600 динара и добро га истукао.

Алекса је такође учествовао у свим ратовима и одликовао се. Добио је допуст да походи и сахрани своје, јер му се породица беше разболела од пегавца. У том се и сам разболи. Тада се поновила Јанићијева прича: општински чиновник га је уцењивао, патрола је дошла да га под стражом спроведе, он зграбио пушку и одметнуо се у гору.

Иако по карактеру сличан с Јанићијем, био је сасвим другог темперамента. Свагда расположен, пун шале и досетке, брзо се помирио с мишљу да ће бити обешен. Када је Јанићије, пре него што ће их повести на губилиште, пожелео да види Милку, Алекса је пожелео – шољу кафе.

Драгомиру је суђено због разбојства, али доказа није било. Међутим, код њега се нашла пушка, па је осуђен због злочина против војне силе.

„По њиховом причању, рат и поквареност друштва су били узроци њиховог пада“ – вели аутор, па додаје: „Нисам имао прилике да проверим све наводе и тврдње“. Значајно је, међутим, да их није оповргао. Напротив, истакао је потресну чињеницу: нико од шпекуланата, иако су они многима одузели више од 1.000 динара, није обешен.

3. *Српска црква у Округу ваљевском* [Костић, 1925а]. За време док је био војни свештеник у Ваљеву, Слободан Костић је, по потреби, радио и на култус-реферату, то јест био је нека врста стручног саветника за верска питања при Окружном заповедништву. У том својству добијао је и отправљао разне акте и долазио до података о животу Цркве и становништва на окупираној територији.

У приликама насталим по завршетку рата добар део докумената донео је кући, а касније, 1921, предао Југословенском посланству у Букурешту.

На основу те документације, саставио је синтезу свога рада на култус-реферату, додавши и лична запажања.

Све је то укључено у књигу која садржи: директиве војних власти за решавање црквених питања у окупираној Србији 1916–1918 (ограничење црквеног живота на минимална богослужења, с тим што ће војна власт „строго али с тактом надзиравати“ рад свештенства); кратки опис сваке цркве и парохије у округу; податке о свештеницима који за време окупације нису били на служби; податке о свештеницима који су за време окупације били на служби; о интернирању свештеника; о наплати свештенства (таква, да се у условима тадашње скупине није могло живети); верски живот (укључујући грађанско стање); о предавању веронауке у школама (наставна основа, уџбеници, катихете); о административно-управним предметима: језик, писмо (до 1917. била је забрањена употреба ћирилице у администрацији, али је задржана у богослужењу и настави веронауке), печати, званичење у црквеној администрацији (сви дописи су слати посредством средњих заповедништава); инвентар црквене имовине и руковање иметком; процену штете нанете црквеном иметку за време окупације: оштећење зграда, скидање звона (реквирвано је око 13.000 кг звона), одузимање и оштећење књига и других предмета, сечење шума, одузимање готовине.

Посебно је било тешко што је све било остављено „на милост и немилост, вољу и ђеф једнога окружног заповедника, средњег заповедника или, штавише, и жандармеријског наредника“. О свакој одраслој особи водио се у тајној полицији “картон” с кратким персоналијама и оценом о политичком уверењу (по групама: потпуно поуздан, потребна предострожност, надзор безусловно потребан, велики издајник); своју неповољну оцену нико, по правилу, није могао поправити.

По садржини и намени ова књига није била намењена првенствено банатском читаоцу. Издајући је о свом трошку у Темишвару, аутор је разборито крунисао бреме својих успомена из немих ратних дана.

Дневник Андреја Станојева. Андреј Станојев је рођен у Батањи 1881. Свршио је основну школу у родном месту, служио војни рок, запослио се у Мађарској железници. Мобилисан 1915. ратовао је на Италијанском фронту, у чину наредника-водника, али је већ јула 1915. с целом јединицом пао у заробљеништво. По логорима на Сицилији задржан је до октобра 1919. године. Водио је дневник [Станојев 2008].

Фронт је доживео као нељудско догађање: изнурујући маршеви, ровови, шрапнели, гренате, залутале кугле, лешеве између ровова који нису могли бити покопани због непрестане артиљеријске ватре (једнога дана је бројао топовску ђулад: 5643). Командовао је одредом и добијао поверљиве задатке. Својевремено им је речено да иду у рајски предео, пун јужнога воћа. А на положају није било воде, ни кухиње, ни јужнога воћа нису видели, само је граната и шрапнела било у изобиљу. Зацело, прави рај – бележи он јетко. Толико је наших отишло на небо, да су рајска врата морала бити стално отворена. То више није био рат, био је покољ, злочин.

Колико сличности са описима Радивоја Фенчачког!

Природа је хтела да 18. јула 1915. буде леп дан, Италијани су га покварили. Громови су ништа према њиховој топовској паљби: земља је изрована као да су пролазила крда свиња. Чудио се зашто не стижу појачања, зашто се њихова артиљерија тако ретко оглашује, зашто војници беже са положаја. Неосетно су опкољени и заробљени.

После фронта то му дође као предах, само што је предуго трајао.

У заробљеништву и није било тако лоше: имали су смештај и храну, добијали кафу и вино, могли су писати кући и примати пакете и новац. Куповали су допунски храну и вино. Од досаде неки су резбарили дрво, а неки се опијали, па и тукли међу собом. Он се, као промућуран и сналажљив, кад год је могао, повлачио, читао књиге које је куповао, усавршавао се у италијанском језику и учио немачки, размишљао о породици, храбрио се да не би пао у очајање. Највише се пак бавио психолошким посматрањем људи у околини. Запазио је да завист, мржња, улизивање, оговарање, потказивање, освета и слично бивају и међу људима који су на рубу постојања; забележио је да су и Италијани различити, да много зависи од закона, али и од човека који га спроводи, да су понекад разумније поступали чувари логора него сами логораша. Али одужило се, нерви су стигли до руба издржљивости, до руба лудила. Многи су се правили паметни, а разумевали се као чизмар у ливење топова. Није свет тако зао – закључио је – да не може бити гори. Људи смо и не можемо бити савршени.

Запањује чињеница да је, иако Србин и ожењен Српкињом, себе сматрао Мађаром, радовао се вестима о напредовању Аустроугарске и Немачке на фронтovima, туђио се Словена по логорима, по повратку у Арад одбио је да положи заклетву Румунији, сина је уписао у мађарску гимназију, дневник је водио на мађарском језику... Касније је приступио српској заједници и неко време био челник у Црквеној општини. Умро је у Араду 1954.

Његов дневник је закључен 1921; остао је у рукопису и по томе припада међуратној књижевности, иако је објављен тек 2008. године.

Урош Ковинчић о Арадском логору. Рођен је у Модошу (сада Јаша Томић) 1889. Свршио је богословију у Сремским Карловцима 1913. Служио је на парохијама, био окружни протопрезвитер арадски. Умро је у Араду 1939. године. Иако је и сам служио као војни свештеник, није писао своје успомене, него је објавио казивања Арађана о логору који је за све време рата постојао у градској тврђави [Ковинчић 1922].

У логор су довођени углавном грађани Босне и Херцеговине и Србије. Било их је на хиљаде: од тек рођених до стогодишњака сви су били подједнако опасни по Ћесарију. Смештани су у мемљивим бедемима тврђаве без основних хигијенских услова, због чега су и завладале епидемије, али је смрт настајала и због недовољне исхране, и због нечовечног поступања логорског особља. Аутор наводи три гробља на којима су страдалници сахрањивани. Најпре је то било Горње гробље, затим Доње гробље, на којем има 624 гроба интернираца, а велика већина је потом сахрањивана на посебно заснованом гробљу при Тврђави, које је већ у време настанка његовога написа било угрожено. У закључку је навео податке о покушају обнове и истакао наду да ће она и уследити.

Јоца Огњанов и његова „тужна песма од европског рата“. Јоца Огњанов је рођен у Српском Семартону 1886. године, у земљорадничкој породици, која је своје презиме писала и под обликом Огњановић. Свршио је само основну школу. Почетком XX века запутио се у Америку. Тамо га је затекао Велики рат, и он је као добровољац дошао да се бори за Србију. Након рата вратио се у родно село и ту остао до смрти 1965. године. Живео је тихо, ненаметљиво и скромно, најдуже под кућним бојем 193, у кући од набоја, покривеној трском.

Вративши се с фронта, написао је спев, „тужну песму од европског рата“, као своје – како је и сам просудио – животно дело [Огњанов, 1924].

Књига излаже бурне догађаје од 1914. до 1918. године, и то хронолошки, а из широке перспективе: узроке, постепени улазак појединих држава, ратне савезе, тајне договоре на врху, ратне операције обају табора, крах Аустроугарске и Немачке, све у свему 3524 стиха облика народног десетерца.

Спев се отвара обраћањем читаоцу, које се завршава стиховима:

Зато, Срби, да вам кажем сада

Тужну песму од европског рата.

Анализирајући узроке рата, он примећује да су велике силе желеле нову поделу света, а сарајевски атентат послужио је тек као повод за отпочињање рата који су одавно припремале.

Цели се еп заснива на једној великој антители.

Најпре је до танчина изложен стратешки план („план и сан“) Немачке и Аустроугарске, који је, додуше као сви ратни планови, имао у виду једино победу:

*Сва Европа има да пострада...
Цео Балкан брзо освојити...
Целим светом ја ћу управљати...
и то у врло кратком року:
За шест месеци рат ће се свршити.*

Затим се потанко излаже ток рата, који се одвија на штету Виљема („Ал му није испало за руком“) и траје много дуже него што је он рачунао:

*Четир годин он ратује с муком,
Четир годин и још пет месеци.
А то се догађало овако: Аустроугарска објављује рат Србији:
То се деси тринаестога јула,
Објава се по Србији чула;*

аустроугарска војска прелази Дрину; Русија улази у Галицију и Пруску; Француска и Енглеска започињу операције против Немачке и Аустроугарске, Јапан заузима залив Кијао-чау и острва која је до тада држала Немачка. Тако се распламсао Светски рат. После победе на Руднику Срби се повлаче преко Албаније на Крф, да би се војска опоравила уз помоћ савезника:

*Пева Србин, па се само хори,
Песму пева, далеки му двори:
Двори моји, далеко сте сада...*

Очито, овде је алузија на песму *Тамо далеко*.

Следе описи догађаја током 1916; поменута је, између осталог, Прва српска добровољачка дивизија и њено ратовање у Добруци. Година 1917. под знаком је Октобарске револуције у Русији, коју спев помиње само уколико је имала утицај на ток ратних дејстава: Лењин и Троцки су потплаћени да би закључили сепаратни мир. Даље се описују борбе на копну и на мору, те пораз аустроугарске војске у Италији и немачке у Француској; друга битка на Марни; повратак војске Краљевине Србије са Солуна; распадање Аустроугарске и стварање нових националних држава у Европи.

Спев се завршава, као што је и почео, кратким обраћањем читаоцу:

*Не мож Јоца више да напише,
Јербо, браћо, перо ми се кречи,
Срце моје све за Српство дречи...
Сложно само, моја браћо мила,
Песма моја на здравље вам била.*

Ако се ово наглашено позивање на Српство, за које је аутор и оставио Америку, схвати као разочарење створеном Југославијом, онда се спев неугога Семаргонца може разматрати као промућурна оцена и саме победе која је уз велике жртве извојевана.

Подробно излагање ратних збивања упућује на закључак да није састављено по непосредним доживљајима, него, вероватно, на основу накнадног проучавања какве ратне историје, чиме се и издваја из мноштва песама у народном духу, које су биле у моди после Светскога рата.

Ипак, крупна нарација није засенчила уметност: епски размахнут спев не оскудева лиризмом, поетиком; у питању је мајсторско одржавање равнотеже између нарације и поезије, између знања и надахнућа.

Стихови су парном римом, али не сасвим доследно. Поред лепих сликова, као:

*Бежи народ јадан, самохрани,
Белгијанац јуначки се брани*

или

*Бој се бије, српски јунак гине,
Не напушта своје отаџбине,*

има и баналних, као и успешних и мање успешних асонанци, што се у тако развијеном спеву може и очекивати.

Излагање је течно, стилски јасно, језик неусиљен, са нешто грешака типичних за шире језичко подручје.

Аутору је главно да „тужну песму од Европског рата“ испева тачно и течно, не труди се да му израз буде китњаст, али је и у самом певању патетичан, па и наиван у настојању да све подведе под велику антитезу: с једне стране стратешки план Немачке и Аустроугарске, с друге – историјски догађаји, које приказује као да никада не следе „план и сан“.

Међутим, сам подухват писања тако опширнога, развијенога и садржајног спева сведочи о надарености сељака Јоце Огњанова, а без премца је и без последника у нашем Банату.

Литература

Ковинчић, 1922: Урош Ковинчић, *О лагеру Срба интернираних за време светскога рата у Араду и о арадском српском гробљу*, Темишвар: Гласник. Црквени, школски и друштвени лист, II 1922, бр. 18, стр. 148-149; 19, стр. 156; 20, стр. 163-164.

Костић, 1919: Слободан Костић, *Ваљевски мученици*, Темишвар.

Костић, 1925: Слободан Костић, *Разбојници. Сlike из окупације Ваљевског округа*, Темишвар: Гласник. Црквени, школски и друштвени лист, V 1925, бр. 10, стр. 79-80; 11, стр. 86-88; 12, стр. 96; 13, стр. 103-104; 16, стр. 131-132; 17, стр. 142-143.

- Костић, 1925а: Слободан Костић, *Српска црква у Округу ваљевском за време окупације 1815-1918. године*, Темишвар.
- Огњанов, 1924: Јоца Огњановић, *План и сан цара Вљема и Фрање Јосифа, од Беча ћесара*, Нови Сад 1924.
- Станојев, 2008: Sztanoj András, *Napló 1915-1921 / Andrei Stanoiev, Jurnal 1915-1921*, București 2008.
- Фенлачки, 1938: Радивој Фенлачки, *После 22 године. Из ратних бележника*, Темишвар: *Тимишоарски весник*, VI 1938, бр. 390, 392, 394, 396, 398, 400, 402.

Стеван Ђ. Бугарски

МИРОВАЯ ВОЙНА 1914-1918 В МЕЖВОЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ СЕРБОВ В РУМЫНИИ

Резюме

Мировая война 1914-1918 отражена и в сербской литературе в Румынии. В докладе рассматривается межвоенная литература, возникшая под влиянием свежих воспоминаний участников: священников Уроша Ковинчича и Слободана Костица, учителя Радивоја Фенлачкогo, железнодорожного служащего Андрея Станоева и крестьянина Йоцы Огњанова. Их сочинения опубликованы в междувоенном периоде, за исключением дневника Андрея Станоева, который остался в рукописи по 2008 год. Всё это в основном мемуарские записи в прозе, даже эпическое произведение в стихах Йоцы Огњанова, содержит в себе много мемуарского. Описания военных событий представляют собой ужасные картины, так что на самом деле все упомянутые сочинения могли бы быть обхвачены под заглавием *Летописи гибели и смерти*. По своим тематическим особенностям сочинения находятся на границе между беллетристикой и документальной прозой, а также могут быть использованы в качестве исторических источников. В докладе материалы изложены по хронологии их возникновения, всё-таки группированы по авторам, с указанием основных биографических сведений о каждом из них.

Ключевые слова: Великая война, Сербь в Румынии, Уезд Ваљево, Арадская крепость, Первая сербская дивизия добровольцев, военнопленные на Сицилии.

